

IWONA PIETRZKIEWICZ – KRAKÓW

EPISTOLA MARTINI LUTHERI AD HENRICUM VIII W EDYCJI HIERONIMA WIETORA

Od dłuższego czasu duże zainteresowanie wśród badaczy wzbudzał fakt zaangażowania Hieronima Wietora w wydawanie książek różnowierczych. Dokumentując właśnie takie łacińskojęzyczne edycje wielokrotnie powoływano się na sięgające XVIII w. przekazy o wydrukowaniu przez Wietora słynnego listu Marcina Lutra do króla Anglii Henryka VIII. List ten napisany przez Lutra w 1525 r. był odpowiedzią na wydany przez Henryka VIII w 1521 r. pamflet *Assertio septem sacramentorum*, w którym bardzo ostro potępił wystąpienie Lutra, a zwłaszcza jego poglądy na sakramenty. W 1990 r. przypuszczenia te potwierdził wydany katalog Biblioteki Narodowej w Budapeszcie, w którym odnotowano druk *Epistola Martini Lutheri ad Henricum VIII*, opublikowany przez H. Wietora w Krakowie w 1527 roku¹. Obecnie w krakowskim księgozbiorniku kanoników regularnych laterańskich odnaleziono również egzemplarz polski². Właśnie ten druk stał się pretekstem do szerszego nakreślenia okoliczności powstania wietorowskiej edycji.

Hieronim Wietor (1546/47)³, właściciel znakomitej krakowskiej oficyny swoją samodzielną działalność wydawniczo-drukarską rozpoczął w Wiedniu w latach 1509-1517. Okresowo współpracował z drukarzem Janem Singreniusem, a także z firmą księgarsko-nakładczą braci Alntsee. Po powrocie do Krakowa w 1517 r. podjął szeroko zakrojoną pracę drukarską. Tutaj skupił wokół

¹ *Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchedényiana asservantur*, comp. E. Soltész, C. Velenczei, A. W. Salg, t. 2, Budapest 1990, s. 1517, syg. Ant 5063 *Luther M.: Epistola... ad Henricum VIII. Angliae regem... in qua veniam petit. Henricus VIII, rex Britanniae: Responsio... ad singula praefatae epistolae capita. 1527.- Cracoviae, apud Hieronymum Vietorem. [1527].- 8 [24] ff., 1 fig. xylogr.* O jego dane uzupełniono kartotekę poloników prowadzoną przez Bibliotekę Narodową.

² Biblioteka Bożego Ciała (dalej BBC), syg. C-476 adl. C-475.

³ A. Kawecka - Gryczowa, A. Mańkowska, *Wietor Hieronim, Wietorowa Barbara*, w: *Drukarze Dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 1: *Małopolska*, cz. 1: *Wiek XV-XVI*, red. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1983, s. 325-357.

siebie autorów wydawnictw w języku rodzimym, Biernata z Lublina, Jana z Koszyczek, Hieronima z Wielunia (Spiczyńskiego), Andrzeja Glabera, możliwe że także Baltazara Opecia. Szczególną aktywność przejawiał drukarz na polu piśmiennictwa humanistycznego i klasycznego.

Właśnie dzięki Wietorowi na terenie Polski pojawiły się w druku pisma Erazma z Rotterdamu. Za inspiratora tych działań często uważa się Leonarda Coxa, który jednak pojawia się w Krakowie dopiero jesienią 1518 r. i wyjeżdża w lutym 1520, by powrócić do miasta latem 1524 roku⁴. Wietor drukował zarówno pisma humanistyczne, jak i służące dawnym kierunkom. Jednak jego produkcja zdecydowanie miała przede wszystkim charakter świecki i służyła propagandzie haseł renesansowych⁵. Potwierdza to wkład Wietora w rozwój piśmiennictwa węgierskiego, wśród tych publikacji znalazły się zarówno dzieła zwolenników reformy erazmańskiej, a także autorzy środowiska wyraźnie różnowierczego. Pierwsza oryginalna książka reformacyjna wydana przez Wietora to dzieło Imre Ozoraia *De Christo et eius ecclesia* w 1535 roku⁶. Wacław Urban wysunął tezę, że Kraków mógł się stać głównym producentem węgierskich druków różnowierczych właśnie dlatego, że miejscowi cenzorzy nie rozumieli ich tekstów⁷.

Wietor odpowiadając na zapotrzebowanie rynku, a także pozostając w zgodzie z własnymi przekonaniem na temat konieczności reformy Kościoła, zaangażował się w sprowadzanie do Krakowa i rozpowszechnianie dzieł obrażających wiarę katolicką. Na tym tle w 1536 r. doszło do konfliktu drukarza z władzą kościelną i jego aresztowania⁸. Niezależnie bowiem od ogłoszonych w latach 1520, 1523 edyktów króla Zygmunta I zabraniających drukowania i sprowadzania książek heretyckich, kapituła krakowska 30 września 1536 r. uchwaliła *Contra bibliopolas Luteranos libros vendentes decretum* skierowany przede wszystkim przeciwko Wietorowi, a w 1540 r. ustanowiła rewidentów drukarni i księgarń⁹. W 1537 r. sejm krakowski wydał też edykt skierowany przeciw publikującym paszkwile polityczne i religijne. O stosunku władz kościelnych do Wietora świadczy również fakt, że pod koniec życia w 1546 r. został obłożony ekskomuniką¹⁰.

Czy jednak zaangażowanie Wietora w rozpowszechnianie książki różnowierczej dotyczyło tylko księgarstwa i produkcji książki węgierskiej?

Alodia Kawecka-Gryczowa napisała: „Czy rzeczywiście na konto Wietora należy wpisać Lutra *Epistola ad Henricum VIII* w edycji L. Coxa (1526), jak to

⁴ Tamże, s. 337.

⁵ Tamże, s. 340.

⁶ Tamże; W. Urban, *Dwa szkice z dziejów reformacji*, Kielce 1991, s. 22.

⁷ Urban, *Dwa szkice*, s. 22.

⁸ Tamże, s. 341.

⁹ Tamże, s. 23.

¹⁰ Tamże, s. 22.

EPISTOLA MARTINI LV
theri, ad Henricū. VIII. Angliæ ac Frã
ciæ Regem &c. In qua ueniã petit
corum quæ prius stultus ac præ
ceps in eūdem regem effude
rit : offerens palinodiam se
cantaturum.

RESPONSIO DICTI IN
uictissimi Angliæ ac Franciæ Regis
defensoris fidei, ac domini Hyber
berniæ &c. ad singula præsa
tæ epistolæ capita.

1 5 2 70 M. W. L. G. ...
 per defensor ...
Cracouiæ apud Hieronymum
Vietorem.

Handwritten marginal note on the left side of the page, partially obscured and difficult to decipher.

Handwritten marginal note on the right side of the page, partially obscured and difficult to decipher.

Large handwritten note at the bottom of the page, containing several lines of text in a cursive script.

przekazał Janocki [...], a powtórzył Estreicher [...], trudno rozstrzygnąć wobec braku egzemplarza”¹¹. Odnaleziony właśnie egzemplarz potwierdza zainteresowanie drukarza dla reformacyjnych dyskusji, choć przygotowane przez Leonarda Coxa wydanie kładzie nacisk na tekst Henryka VIII i dedykowane jest osobistościom polskiego Kościoła. Całość druku obejmuje bowiem dwa teksty, Lutra *Epistola ... ad Henricum VIII* i o wiele obszerniejszą *Responsio ... ad singula praefatae epistolae capita* Henryka VIII, w której podjął on teologiczną polemikę z poglądami reformatora z Wittembergi.

Oczywiście w Polsce był to czas zdecydowanego otwarcia na europejskie nowinki. Warto tutaj zwrócić uwagę na krąg osób skupionych wokół Andrzeja Trzecieckiego, które tworzyły aktywny ośrodek życia umysłowego w Krakowie. Kontakty Wietora z tą grupą potwierdza fakt, że wielu z autorów „koła Trzecieckiego” drukowało właśnie u niego (m.in. Jakub Przyłuski, Andrzej F. Modrzewski, Bernard Wojewódka). Wchodziło też w grę urządzenie przez Wietora tłoczni dla polskich druków reformacyjnych w Królewcu pod opieką księcia Albrechta, z którego jednak drukarz się wycofał¹². „Koło Trzecieckiego”, które powiązało rdzennych Polaków z protestantyzmem, stało się jednym z najważniejszych wydarzeń reformacji polskiej, swoją najaktywniejszą działalność rozwinęło jednak dopiero w latach ok. 1542-1547¹³. Znaleźli się w nim zarówno przedstawiciele środowiska franciszkańskiego, kanonicy katedralni, jak i ludzie świeccy. Wielu z tych intelektualistów dostrzegało szansę umysłowej odnowy właśnie w reformacji¹⁴.

Z lat dwudziestych nie zachowały się publikacje Wietora w zdecydowany sposób propagujące tezy Lutra. Wiadomo natomiast, że drukował sporo tekstów skierowanych przeciwko nim, począwszy od bulli Leona X z 1520 r., pism Walentego Ecka, Erazma z Rotterdamu, Andrzeja Krzyckiego czy Filipa Archintusa¹⁵. Właśnie do tego nurtu literatury publikowanej z katolickiego punktu widzenia na teologiczne polemiki ówczesnej Europy miały należeć teksty: Lutra *Epistola ad Henricum VIII* i Henryka VIII *Responsio ...*, wydrukowane w oficynie Wietora.

List Marcina Lutra (1546) i dołączona do niego odpowiedź Henryka VIII (1547) są fragmentem dyskusji zapoczątkowanej już w 1521 r., kiedy to król opublikował *Assertio septem sacramentorum adversus M. Lutherum*. Ambitne podejście Henryka do spraw teologicznych doprowadziło z czasem do podjęcia bezpośredniej dyskusji z M. Lutrem. Podobno, choć sam Henryk VIII uważał

¹¹ Kawecka-Gryczowa, Mańkowska, *Wietor Hieronim*, s. 341.

¹² Tamże, s. 341-343; Urban, *Dwa szkice*, s. 22.

¹³ W. Urban, *O kole Trzecieckiego (Starszego)*. „Rocznik Komisji Historyczno-Literackiej”, 24 (1987) s. 83-92; Urban, *Dwa szkice*, s. 47-55.

¹⁴ J. Tabir, *Reformacja, kontrreformacja, tolerancja*, Wrocław 1996, s. 50.

¹⁵ Tamże; A. Jocher, *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce, od wprowadzenia do niej druku, po rok 1830 włącznie [...]*, t. 2, Wilno 1842, s. 237.

się za dobrego teologa, przygotowany przez niego rękopis przeglądali m.in. arcybiskup Yorku Tomasz Wolsey (ok. 1475-1530) i Tomasz Morus¹⁶. Luter autora pracy obrzucił obelgami, które jednak odwołał po interwencji króla Danii i kilku książąt niemieckich, ale też dość podejrzliwie podszedł do sprawy autorstwa tekstu. Publicznie przypisywał je kardynałowi Wolseyowi, co znowu wywołało oburzenie Henryka VIII¹⁷. Odpowiedź Lutra *Contra Henricum regem Angliae* zirytowała również Erazma¹⁸. Król Anglii rzeczywiście był zainteresowany teologią, przez niektórych badaczy uznawany jest za wystarczająco dobrze znającego się na rzeczy by napisać szkic o sakramentach, za który papież Leon X w 1521 r. nadał mu tytuł, z dłuższej perspektywy czasu brzmiący dość ironicznie, „Defensor Fidei”¹⁹. Tytuł ten zresztą uchwałą parlamentu z 1543 r. na zawsze włączono do tytułatury królewskiej.

Problem teologiczny podjęty w dyskusji skupiał się na podejściu przez Lutra do sprawy sakramentów świętych. Po zakwestionowaniu władzy soboru w pismach polemicznych z 1520 r. Luter odrzucił magisterium papieża, mszę świętą i przeistoczenie podczas przemienienia, choć uznawał obecność Chrystusa w sakramentach. Sakramentami w jego rozumieniu były jeszcze tylko chrzest, Eucharystia²⁰ i z pewnymi zastrzeżeniami spowiedź²¹.

List Lutra z 1525 r. i odpowiedź Henryka VIII do druku przygotował współpracujący z warsztatem Wietora Leonard Cox (Cockes) (1549), angielski humanista, pedagog, a także profesor Akademii Krakowskiej²². Studiował w Paryżu, gdzie wszedł w stosunki ze sławnym Henrykiem Estienne, a także w Tybindze, gdzie z kolei uczył się greki u Filipa Melanchtona. Do Krakowa przybył w 1518 r. Poparcie znalazł w osobach Jodoka Decjusza, Andrzeja i Mikołaja Salomonów. Opuścił Kraków prawdopodobnie w 1520 r. U Wietora w 1519 r. wydał dwa listy św. Hieronima z tekstu ustalonego przez Erazma z Rotterdamu. Powrócił do Krakowa w 1524 r. aby objąć profesurę na Akade-

¹⁶ *Encyklopedia kościelna*, red. M. Nowodworski, A. Zaremba, S. Biskupski, t. 7, Warszawa-Płock-Włocławek 1873-1933, s. 157.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ *La grande encyclopédie inventaire raisonné des sciences des lettres et des arts*, t. 22, Paris [b. r.], s. 784.

¹⁹ A. F r a s e r, *Sześć żon Henryka VIII*, Warszawa 1996, s. 159; G. Hunston Williams, *The radical Reformation*, Kirksville [b. r.], s. 667; D. R. C a r l s o n, *Englisch Humanist Books. Writers and Patrons, Manuscript and Print 1475-1525*, Toronto 1995, s. 137-138; D. O l i v i e r, A. P a t i n, *Luther et la réforme. Tout simplement*, Paris 1996, s. 68.

²⁰ Odrzucił transsubstancję, choć utrzymywał, że komunია to coś więcej niż „pamiątka”. Zob. J. M. T o d d, *Marcin Luter*, Warszawa 1983, s. 179.

²¹ R. F i c h e r - W o l l p e r t, *Leksykon papieży*, Kraków 1990, s. 306; T o d d, *Marcin Luter*, s. 184.

²² S. K o t, *Cox (Cockes) Leonard*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 4, Kraków 1938, s. 98-99 (dalej *PSB*); H. Z i n s, *Angielski humanista Leonard Coxe i polscy erazmiańcy*, „Roczniki Humanistyczne”, 20 (1972) z. 2, s. 63-82; *La grande encyclopédie*, t. 13, s. 243.

mii. Skupili się wokół niego Jan Łaski, Stanisław Hozjusz, Andrzej Zebrzydowski, Jan Rullus, Maciej Pyreser, a opieką obdarzyli Andrzej Krzycki, Piotr Tomicki i Krzysztof Szydłowiecki. Trzeba zaznaczyć, że krakowskie środowisko Coxa zdecydowanie łączył wielki podziw dla Erazma z Rotterdamu.

Właściwie w tym czasie w Krakowie działały dwa koła erazmiańskie. Pierwsze, skupione wokół J. Łaskiego, było środowiskiem międzynarodowym, z Coxem, Węgrem Janem Antoniussem czy humanistami śląskimi. Łączyło ono pragnienie reformy Kościoła z niechęcią do scholastyki. Z tego grona wyszedł zarówno znakomity przedstawiciel reformacji – Jan Łaski, jak i najwybitniejszy rzecznik kontrreformacji – Stanisław Hozjusz. Drugie, mniej radykalne, zorganizowało się wokół Decjusza²³. Cox przyjaźnił się z J. Łaskim, jedną z najciekawszych postaci w polskim obozie reformacyjnym. Od 1526 r. był mentorem Andrzeja Zebrzydowskiego i właśnie ze względu na ucznia, który chciał poznać Erazma, w 1527 r. nastąpił wyjazd Coxa z Polski²⁴.

Rok 1526, tuż przed definitywnym opuszczeniem Krakowa, był dla Coxa bardzo aktywny, z oficyny Wietora wyszło wtedy kilka jego pism²⁵. Jedno z nich to omawiany tutaj druk *Epistola* Sporo prac Coxa jest rozsianych po różnych wydawnictwach Wietora²⁶. Już po powrocie do Anglii opracował bardzo ceniony podręcznik retoryki, oparty na *Institutiones rethoricae* Melanchtona. W swoich tekstach nie szczędził wrogich uwag Watykanowi i, choć trudno oceniać z jakich względów, pochwalał też utworzenie kościoła anglikańskiego. Stanisław Kot przyznał, że jako humanista ruchliwy i doświadczony pedagog przyczynił się do szerzenia nowych prądów zarówno w Europie Południowo-Wschodniej, jak i w Anglii²⁷. Warto także odnotować, że pochlebna opinia na temat Coxa miał sam Erazm²⁸.

Omawiane tutaj wydanie w opracowaniu Coxa najwcześniej opisali J. D. Janocki²⁹ pod datą 1527 i Adam Jocher pod datą 1526. Podali pełny tytuł i zaznaczyli, że Cox dołączył do tekstu list dedykacyjny skierowany do K. Szydłowieckiego³⁰. Karol Estreicher, powołując się na Janockiego, Jochera i Stanisława Przyłęckiego³¹, odnotował obie daty³². Publikację listu Lutra w opracowaniu Coxa odnotował też H. Zins, nakreślając szerzej działalność pisarską

²³ Z i n s, *Angielski humanista*, s. 79.

²⁴ Tamże, s. 80.

²⁵ A. J o c h e r, *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce, od wprowadzenia do niej druku po rok 1830 włącznie*, t. 1, Wilno 1840, s. 216; J. D. J a n o c k i, *Ianociana sive clarorum atque illustrium Poloniae auctorum. Maecenatumque memoriae miscellae*, v. 1, Varsaviae et Lipsiae 1776, s. 46-49; K. E s t r e i c h e r, *Bibliografia polska XV-XVIII*, t. [21], Kraków 1906, s. 535; Z i n s, *Angielski humanista*, s. 76.

²⁶ Z i n s, *Angielski humanista*, s. 76.

²⁷ K o t, *Cox*, s. 99.

²⁸ Z i n s, *Angielski humanista*, s. 80-81.

²⁹ J a n o c k i, *Ianociana*, s. 47-48.

³⁰ J o c h e r, *Obraz bibliograficzno-historyczny*, t. 3, s. 561. Poz. 9514.

i edytorską Coxa³³. Pełny tytuł wydrukowanych przez Wietora w 1527 r. tekstów to: *Epistola Martini Lutheri, ad Henricum VIII Angliae ac Franciae Regem etc. In qua veniam petit eorum, quae prius stultus ac praeceps in eundem regem effuderit: oferens palinodiam se cantaturam. Responsio dicti Invictissimi Angliae ac Franciae Regis: defensoris fidei, ac Domini Hybarniae etc. sd singula praefatae epistolae capita*³⁴. Wydany w ósemce, na odwrociu strony tytułowej posiada odciski w drzeworycie herb Szydłowieckiego - Odrowąż.

Tekst egzemplarza z biblioteki kanoników zachowany jest do kart CIV-CV, reszta zbutwiała. Druk oprawiono w zielony pergamin wraz z powiązaniem z nim tematycznie dziełkiem Jana Timana *De sacramentis Liber unus*³⁵, wydanym w Kolonii w 1530 r. Timan (Tiedemann 1557) teolog luterański, pastor w Bremie i Wormacji, omawia w nim wszystkie siedem sakramentów kościelnych³⁶. Na grzbiecie oprawy zachował się charakterystyczny opis książki, pomijający zresztą druk Wietora: *Tilmanus de Sacramentis*. Na zniszczonej stronie tytułowej zachowały się fragmenty notki własnościowej kanoników, a na wewnętrznej stronie okładki sygnatura ich biblioteki K 34. Na obydwu drukach zachowało się wiele polskich i łacińskich notatek. Na karcie tytułowej polemiki Henryka z Lutrem odnotowano np. śmierć kanclerza Tomasza Morea (1546), który jako przeciwnik ogłoszonego w 1534 r. aktu supremacji, został usunięty przez króla³⁷.

Luter w liście tym, powstałym w Wittemberdze w 1525 r., bynajmniej nie odwołuje tego co powiedział wcześniej na temat książeczki Henryka. Powątpiewa w autorstwo króla wskazując na kardynała Wolseya. Podkreśla wagę *Ewangellii* i na nią się powołuje nakłaniając Henryka do zweryfikowania swych sądów. Ten z kolei broni swojego autorstwa i odrzuca oskarżenia o czystą sofistykę.

Edycja ta zdecydowanie świadczy o zainteresowaniu Coxa dla rozwoju reformacji w Niemczech. Wynikało ono bezpośrednio z aktywnego uczestnictwa w życiu intelektualnym ówczesnej Europy, a także zetknięcia się z Melanchtonem i środowiskiem humanistów polskich, skupionym wokół A. Krzyckiego³⁸. Krzycki, późniejszy arcybiskup i prymas, znany był ze swojej aktywnej

³¹ K. Korzon, *Przyłęski Stanisław*, PSB, t. 29, s. 199-201. Autor *Xsięgoznawstwa polskiego powszechnego*, rkp. 1816-1820 przechowywany w Ossolineum. Rękopis znał i wykorzystywał Estreicher, chociaż oceniał go jako „niekrytyczną zbieraninę”.

³² Estreicher, *Bibliografia polska*, s. 535.

³³ Zins, *Angielski humanista*, s. 75.

³⁴ BBC C-476.

³⁵ BBC C-475.

³⁶ *Lexicon für Theologie und Kirche*, hg. von M. Buchberger, bd. 10, Freiburg im Brisgau 1938, kol. 165.

³⁷ A. Wyczański, *Historia powszechna. Wiek XVI*, Warszawa 1987, s. 144-145, 210.

³⁸ Zins, *Angielski humanista*, s. 76.

działalności politycznej i kulturalnej³⁹, a właśnie około 1526 r. przeprowadził ostry atak na Lutra pisząc *Na obraz Lutra i Przykazanie dobrego luteranina*⁴⁰, choć jednocześnie sam usiłował sprowadzić do Polski Melanchtona⁴¹. Wzajemne powiązania Krzyckiego i Coxa rzucają światło na przygotowaną przez Anglika edycję dyskusji Henryka VIII z Lutrem. Wydaje się, że intencja edytora była inna (ostrożniejsza) niż późniejsze interpretacje, ponieważ zwracano uwagę tylko na pierwszy zamieszczony w druku list autorstwa Lutra, pomijając polemiczną odpowiedź Henryka VIII. Trudno oczywiście uznać przedruk tej polemiki za działanie antyluterskie. Do tekstu Cox dołączył list dedykacyjny skierowany do wojewody krakowskiego Krzysztofa Szydłowieckiego, napisany w krakowskiej Bursie Jerozolimskiej (miał tutaj mieszkanie). Przyznaje w nim inspirację ówczesnego biskupa przemyskiego Andrzeja Krzyckiego, podkreśla wagę wypowiedzi i erudycję Henryka VIII, jak też zasługi Zygmunta Starego dla obrony prawowitej wiary. Przedrukowane teksty uzupełni także epigramatem Stanisława Hozjusza na cześć Henryka VIII. Trudno więc, niezależnie od późniejszych poglądów Coxa, traktować tę edycję jako dokument innowierczych działań zarówno Coxa, jak i H. Wietora.

³⁹ P. N i t e c k i, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992, s. 115-116.

⁴⁰ Z i n s, *Angielski humanista*, s. 76.

⁴¹ Tamże, s. 78.

**EPISTOLA MARTINI LUTHERI AD HENRICUM VIII. IN DER AUSGABE VON
HIERONYMUS WIETOR****ZUSAMMENFASSUNG**

Die Beteiligung H. Wietors an der Veröffentlichung von Texten Andersgläubiger erweckt seit langem das Interesse der Forscher. Nachdem im Bücherbestand der Lateraner Regularkanoniker ein Exemplar der Schrift *Epistola Martini Lutheri ad Henricum VIII.* von 1527 gefunden worden war, konnte man die Entstehungsumstände dieser Ausgabe ausführlicher darstellen.

Die Arbeit von Wietor hatte einen weltlichen Charakter und diente der Bekanntmachung der Renaissancelösungen. Der Buchdrucker wollte einerseits die Nachfrage des Marktes erfüllen, andererseits wollte er in Übereinstimmung mit seiner Überzeugung von der Notwendigkeit der Kirchenreform bleiben, deshalb engagierte er sich für den Bezug nach Krakau und die Verbreitung der mit dem katholischen Glauben nicht im Einklang stehenden Werke. Die Herausgabe des Briefes von M. Luther und der ihm beigefügten Antwort Heinrichs VIII. hatte ein mit der Werkstatt Wietors zusammenarbeitender englischer Humanist, Pädagoge und Professor der Krakauer Universität Leonard Cox zum Druck vorbereitet.

Diese Ausgabe zeugt deutlich von dem Interesse Wietors und Cox an der Entwicklung der Reformation in Deutschland. Es entsprang aus ihrer aktiven Teilnahme am Geistesleben des damaligen Europas und aus den unmittelbaren Kontakten mit dem in Krakau wirkenden sog. „Trzecieskikreis“ und den Erasmuskreisen.

Übersetzt von Jolanta Janoszczyk